

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук  
Кафедра філософії та релігієзнавства

**Кваліфікаційна робота**  
освітній ступінь – «бакалавр»

на тему:

**«Філософське осмислення свідомості сучасної людини у  
спадщині Віктора Петрова»**

Виконала: студентка 4-го року  
навчання,  
Спеціальність: 033 Філософія  
Старченко Анна Олегівна

Керівник: Пастушенко Людмила  
Андріївна,  
кандидат філософських наук,  
доцент

Рецензент

\_\_\_\_\_  
(прізвище та  
ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена  
з оцінкою «\_\_\_\_\_»

Секретар ЕК \_\_\_\_\_

«\_\_\_\_\_» \_\_\_\_\_ 2022р

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	С. 3–7
РОЗДІЛ I. ВІКТОР ПЕТРОВ: ПИСЬМЕННИК, НАУКОВЕЦЬ, ОСОБИСТІТЬ.....	С. 8–21
1.1. Контраверсійна постать Віктора Петрова.....	С. 8–15
1.2. Творчість В. Петрова: загальна характеристика.....	С. 15–21
РОЗДІЛ II СВІДОМІСТЬ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ В ОСМИСЛЕННІ ВІКТОРА ПЕТРОВА.....	С. 22–34
2.1. Специфіка світосприйняття сучасної людини: рецепція В. Петрова.....	С. 22–27
2.2. Криза свідомості людини: оцінка сучасної доби В. Петровим .....	С. 27–34
ВИСНОВКИ.....	С. 35–37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	С. 38–40

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Дослідження творчого доробку Віктора Петрова є одним із пріоритетних напрямів сучасної україністики. В останні роки було багато зроблено для висвітлення науково значущих аспектів спадщини Віктора Платоновича, а саме: осмислення літературного доробку філолога, виокремлення його оригінальних історіософських поглядів, оцінено його здобутки як етнографа. Разом з тим, варто відмітити, що у дослідницькому полі лишається багато не вивчених тем і проблем, або ж це висвітлення являє собою частковий характер. Зокрема, інтелектуальні романи Віктора Петрова містять філософічність, і, розкриваючи цей аспект його творчості, дослідники рахуються з цим фактом, проте здебільшого увагу звернено не так на філософічність, як на особливості літературного викладу творів. Або ж, осмислюючи історіософський здобуток Петрова, більшість дослідників висвітлюють саме розуміння ним історичних особливостей буття без цілісної реконструкції його основних філософських поглядів. Отже, можна твердити про брак історико-філософських досліджень, спрямованих на вивчення філософської проблематики у творчості В. Петрова. Однією з центральних проблем, яка червоною ниткою проходить крізь увесь багатоманітний доробок В. Петрова, є філософське осмислення феномену свідомості сучасної людини, що й породжує незаперечний потенціал актуальності звернення до філософської складової творчості Віктора Петрова. Водночас візія В. Петрова, як і за його життя, залишається надзвичайно актуальною і зараз, адже вона містить в собі таку проблематику, яка викликатиме зацікавленість, не дивлячись на час.

**Стан наукової розробки теми.** Рецепції творчих досягнень Віктора Петрова вже спостерігаються у його сучасників, в тому числі й закордоном. Відгуки досить багатогранні й подекуди протилежні (зокрема, Б.

Крупницького, О. Дорошкевича, Ю. Шереха, М. Зерова). Науковцями відзначається гармонійність поглядів В. Петрова, їхнє місце і значення у загальному соціокультурному середовищі, а також неодноразово наголошується на самобутності умовиводів й оригінальності підходу В. Петрова. Варто зазначити, що ця оригінальність, часом, завдавала труднощів науковцю, виділяючи його з рядів усталеної ідеології. Рецензенти його книг часто дорікали йому у відвертій еротичності його творів. Однак, більш проникливі й сумлінні критики відзначали завершеність форм і психологічну достовірність його творів.

Науковій спадщині В. Петрова приділено значну увагу в сучасній вітчизняній історіографії. Перш за все, слід зазначити праці, присвячені загальним рисам творчості : В. Агеєвої, В. Андрєєва, А. Непокупного, В. Брюховецького. Завдяки дослідницьким зусиллям В. Брюховецького було видано повну збірку розвідок В. Петрова, до якої увійшли раніше неопубліковані праці. Філософсько-літературну проблематику у творчості В. Петрова висвітлено в працях М. Гірняк, Ю. Шевельова, Т. Демчик, С. Павличко. Історіософську проблематику в творчості В. Петрова проаналізовано в дослідженнях С. Руденка, Н. Мішеніної, Т. Демчук, В. Артюха.

Не дивлячись на те, що в науковому середовищі існує багато праць, присвячених життю та доробку В. Петрова, здебільшого вони висвітлюють певний окремий аспект або ж усю творчість в цілому з вузько фахової площини. Зокрема, у переважній більшості досліджень, творчість Віктора Платоновича зображена з літературознавчого боку, що призводить до недостатнього висвітлення його філософських поглядів, які складають вагоме ідейне підґрунтя багатогранної спадщини мислителя. В сучасних дослідженнях відсутній цілісний аналіз одного із центральних, на наш погляд, питань, порушених В. Петровим у його працях – феномену

свідомості сучасної людини. Це і обумовлює необхідність проведення цілісного, систематичного та неупередженого аналізу даної проблематики.

**Об'єктом дослідження** є творчість багатогранного науковця-філософа початку ХХ ст. Віктора Петрова.

**Предмет дослідження** становить погляд Віктора Петрова на феномен свідомості сучасної людини.

*Метою* дослідження є висвітлення розуміння В. Петровим питання свідомості сучасної людини.

Реалізація поставленої мети обумовила необхідність розв'язання у роботі таких *завдань*:

- виокремити та висвітлити основні характерні особливості творчості В. Петрова;
- показати нерозривну єдність творчості В. Петрова з його особистісним світоглядом;
- проаналізувати історико-культурні чинники формування філософського світогляду В. Петрова.
- розкрити специфіку людського світосприйняття та світорозуміння в сучасну добу, осмислену у творчому доробку В. Петрова;
- висвітлити бачення В. Петровим явища кризи людської свідомості в сучасну епоху.

**Структура роботи.** Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел. Робота передбачає логічно пов'язану між собою таку послідовність:

У розділі I «*Віктор Петров: письменник, науковець, особистість*» з'ясовано основні віхи життя, які вплинули на формування наукової та літературної діяльності; висвітлено основні напрями та інтуїції творчості мислителя; показано біографічне та історико-культурне підґрунтя його філософських поглядів.

У розділі II «Свідомість сучасної людини в осмисленні Віктора Петрова» з'ясовано розуміння Віктором Петровим феномену свідомості сучасної людини, реконструйовано особливості світобачення в сучасну епоху, показано багатовекторність інтерпретації мислителем сучасної доби як кризової для людини.

**Теоретико-методологічні засади дослідження.** Дослідження проведено на таких керівних методологічних принципах, як історизм, системність і толерантність. В дослідженні використано текстологічний метод, за допомогою якого здійснено аналіз першоджерел, відтворено позиції автора, його мотиви та прагнення. Ретроспективний метод дослідження дозволив поступово поглибитися в історичне минуле аби встановити чинники явища екзистенціалізму, про яке наголошує В. Петров, осмислюючи феномен свідомості сучасної людини. При аналізі текстів застосовані герменевтичні та компаративні методики.

**Джерельна база дослідження.** Для висвітлення розуміння В. Петровим феномену свідомості сучасної людини, перш за все, використані першоджерела, друковані праці філософа, серед них: літературні твори «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі», «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Без ґрунту», «Емальована миска»; наукові розвідки «Християнство і сучасність», «Історіософічні етюди», «Наш час, як він є», «Особа Сковороди» та інші.

Задля відтворення ідейного контексту, в якому формувались філософські погляди науковця, було використано праці філософів та публіцистів (Ф. Достоєвського, В. Франкла, Х. Ортеги-і-Гассета, М. Гайдеггера, Т. Адорно, А. Камю).

Задля висвітлення біографії та творчого доробку В. Петрова було опрацьовано роботи українських дослідників (М. Гірняк, Ю. Шевельова, Т. Демчик, С. Павличко, В. Агеєвої, В. Андрєєва, А. Непокупного, В. Брюховецького).

Відтворити специфіку осмислення В. Петровим феномену людської свідомості допомогли роботи С. Руденка, Н. Мішеніної, Т. Демчук, В. Артюха.

## РОЗДІЛ І. ВІКТОР ПЕТРОВ: ПИСЬМЕННИК, НАУКОВЕЦЬ, ОСОБИСТІТЬ

### 1.1. Контраверсійна постать Віктора Петрова

Віктор Петров – одна із найконтраверсійніших і найзагадковіших постатей в історії української культури. Сучасна дослідниця С. Павличко назвала В. Петрова своєрідним сфінксом чи навіть Мефістофелем української культури (Павличко, 1999, с. 10). Спробуємо і ми розгадати таємниці цієї загадкової особистості, висвітлюючи віхи його біографії та творчості.

Віктор Платонович Петров (літературні псевдоніми Домонтович, Бер) народився 10 жовтня 1894 року у Катеринославі в освіченій сім'ї священника Платона Мефодійовича Петрова. Його мати, Марія Вікторівна, походила з родини ректора Катеринославської семінарії Віктора Івановича Преображенського. За вироком долі, Віктор Петров лишається матері у віці трьох років, тому обов'язок формувати особистість юного хлопчика повноцінно переходить на плечі батька. Слід відзначити, що Платон Мефодійович, будучи священником тюремної церкви міста Катеринослава, вів досить активну й різноманітну просвітницьку діяльність. А також він ніколи не боявся розширювати горизонти своїх досліджень, і без вагань робив крок у майбутнє – на зустріч більшому. Згодом, у 1904–1907 рр., панотець став законовчителем в Одеському реальному училищі й стрімко розвивав там свою кар'єру. Ясна справа, що кожен із батьків бажає кращого своїм дітям і, аби втілити в життя ці бажання, вони викладаються на повну. Так і батько Віктора Петрова проторював дорогу в безтурботне майбутнє своєму сину. Тому ми можемо помітити, як перші стежини в доросле життя Віктора Петрова межують із життєвими шляхами його батька. Про це свідчить і закінчення ним Одеського реального училища, а вже дещо пізніше, в 1907–1913 рр.,



коли Платон Петров був викладачем Холмської духовної семінарії, юність Віктора Петрова протікає в Холмській чоловічій гімназії. 1913 року Петрова-старшого призначили викладачем церковної історії в Київській духовній семінарії, а Петров-молодший вступив на слов'яно-російське відділення історико-філологічного факультету київського університету св. Володимира, який він закінчив у 1918 році. У 1917 р. за дослідження «Н. М. Языков — поэт пушкинской плеяды. Жизнь и творчество» Віктора Петрова нагороджують срібною медаллю. Наступного року в дослідницькому семінарі проф. А. Лободи він зробив доповідь на фольклористичну тему – про генетичну теорію замовлянь. Це перша розвідка молодого науковця в царині усної народної творчості; через п'ять років вона буде надрукована в солідному академічному виданні. Після закінчення університету (диплом 1-го ступеня, 1918 р.) його залишають в *alma mater* як стипендіата з метою підготовки до посади професора російської мови й літератури.

Цей етап в здобутті освіти сформував його засадничі погляди в подальшій науковій діяльності. Як зазначає український дослідник В. Брюховецький, Віктор Петров був по-справжньому наполегливою та освіченою особою з юних літ, гуманітарні напрацювання в Холмській гімназії та живий приклад інтелектуальної та соціальної активності батька, не зміг не сформувати із юного Петрова його гідного спадкоємця. Отож бо як можемо констатувати – інтелектуальне життя В. Петрова було багатим на нові відкриття та загальну активність, проте це ще нікого не вберегло від внутрішніх переживань та одвічних дискусій і невдоволень своїм життям. Так і дослідники (зокрема, В. Брюховецький) відзначають, що «то була на диво тонка натура, сповнена ірраціонального подиву перед незмірним огромом світу, величного й страшного. Вже у зрілому віці Петров описував стан дитячої, ледь не сюрреалістичної непевності

особистісної екзистенції, яка не покидає людину протягом усього життя, лише видозмінюючи свою форму». (Брюховецький, 2013, с. 29)

Уже з 1920 року починається буремний та поворотний період у житті В. Петрова. Університет закрито і з 1 вересня 1921 його реорганізують у Вищий інститут народної освіти. Ясна справа, що тоді, аби вижити, – варто було добряче продумати додаткові варіанти доходу, тому то й гребувати не було чим, – він не відмовлявся ні від яких підробітків. Підтвердження цьому можна знати, встановивши певну хронологію подій: починаючи з 1919 р., професійний спектр діяльності виражався у вчителюванні російської мови в гімназії В. М. Ремезова, також він викладав українську мову й літературу в Українській семінарії, застосовував свої знання і на літературних курсах при спілці Літераторів, був виконуючим обов'язки секретаря Комісії для складання історичного словника Всеукраїнської Академії Наук. У тому ж таки 1919-му Віктор Петров стає членом Етнографічної комісії ВУАН. В 1920–1921рр В. Петров займає пост завідувача семирічки в Горобіївці на Канівщині, потім – у Баришівці (1922–1923). І завдяки такому повороту долі, трапляється дуже важливе знайомство у житті В. Петрова – він зближується із сім'єю Зерових, які на той час також перебували в Баришівці. Цей період Домонтович опише у своїй праці під назвою «Болотяна Лукроза» (Андрєєв, 2012, с. 689). І це, можна таки сказати, поворотна віха в професійному житті дослідника, адже із «просто філолога» Віктор Петров трансформується у справжнього поціновувача спадщини свого народу.

Період із 1919 по 1930 рр. по-правді можна відзначити як справжній вир фольклору у житті В. Петрова, адже тоді він студіює теоретичні і методологічні аспекти вивчення усної народної творчості, переймається практичною діяльністю й залучає до цього краєзнавців з усієї України: створюється кореспондентська мережа, функціонування якої в основному і координує В. Петров, в рамках якої йому вдалося долучити до цієї

діяльності близько 10000 (!!!) осіб. Зібраний ними матеріал сприяв заснуванню Ученого фольклорного архіву. Такий науковий бекграунд достеменно витесує професіоналізм Петрова в амплуа філолога. Тому й не дивно, що саме він наполягав на тому, що українській літературі просто необхідно вийти за межі регіональної замкненості – це стосується і тематики, і стилістики, й ідеологічного посилю. Досить ходити по протоптаним стежинам – потрібно створювати щось нове аби вийти на якісно вищий рівень. На рівень світової літератури. Хто шукає – той знаходить. Свого роду діамантом в його полі досліджень стала постать Григорія Сковороди, дослідницька та творча візія якої буде проходити червоною ниткою крізь уся наукову та літературну діяльність В. Петрова. Починаючи з років студентства й аж до пізньої зрілості, він не полишатиме досліджень, пов'язаних з цією особою.

Завдяки такому різноманіттю у житті, формується не менш контраверсійна постать поета, письменника, історика, дослідника, науковця. Слід зазначити, що знайомство із М. Зеровим немовби то відкриває йому двері в новий світ, – у світ «неоклясицизму». Не дивлячись на всезагальне скрутне становище тих часів, ці унікальні люди об'єдналися, аби на попелищі минулого творити нове майбутнє. Саме так можна охарактеризувати діяльність тодішньої інтелігенції, яка детально опрацьовувала наукові надбання своїх попередників, і, не забуваючи про своє коріння, творила щось абсолютно інше, свіже. Також цей реформаторський та водночас оригінальний підхід молодих науковців присутній й у суто наукових поняттях, за допомогою яких здійснювався опис ходу історії за новими параметрами. Цікавість до філософування через призму історії, писав свого часу В. Петров, було зумовлене діалектичною зміною епох, яку він застав, ще будучи студентом. І разом з тим, досить чіткий обрис філософських зацікавлень ми помічаємо в його доповіді 1924 року про творчість Максима Рильського! В. Брюховецький

відтворює характерні світоглядні та психологічні риси тодішнього покоління, що увиразнюються в творчості В. Петрова: «в зародку там багато ідей, що їх В. Петров розроблятиме згодом, – про призначення митця, про вдоволення від творчості, про умови, сприятливі для виявлення чистого натхнення: тиша, спокій, нігілістична зверхність, пристрасть, самотинна екзальтація, гордий песимізм, відокремленість від житейських проблем, тобто – безгрунтянство поетової душі» (Брюховецький, 2013, с. 43) . І безумовно, такі ідеї виникають не в інтелектуальному аскетизмі. Саме завдяки широкому колу прогресивно мислячих товаришів, вони утворюють свого роду симбіоз, котрий рухає рівень науки вперед. Вони поклали початок екзистенціалізму та його ідеям про те, що сенс буття таїться в самому людському єстві. Людина потребувала свободи від усталених норм поведінки, правил та суспільних упереджень. Слід відзначити також загальну «моду» на екзистенціалізм в той відтинок часу. Одвічні сумніви в усьому й флер меланхолії – це свого роду надбання початку ХХ ст.! Тому й не дивно, що науковий стрижень у П. Домонтовича був також дещо песимістичний, інакше не могло й бути, якщо ти надихаєшся й зрощуєш себе на працях Гегеля, Карла Маркса, Клари Цеткін, Леніна та діалектиці. На що автор і сам заявляє : «В 60-х рр минулого століття культ розуму , що панував у парнасців , теж було визначено як матеріялізм: говорилося про матеріялізм Т. Готьє й Леконта де Ліля.» (Петров, 1946, с. 29) Наш час – це ніщо інше як доба неогегельянства. Від форми переходять до принципів, від статистики й цифр – до проблем і загальних тем, від статики статистики до динаміки діалектики.

Не дивлячись на вплив популярних в оточенні праць М. Бердяєва, К. Поппера, В. Беньяміна, А. Тойнбі, Ж.-П. Сартра, О. Шпенглера,– В. Петров із великого обсягу інформації умів відокремлювати щось «для себе» й робив висновки абсолютно унікальні, що породжували нові

рефлексії й витоків в дослідженнях. Саме завдяки досвіду в різноманітному науковому середовищі (археологія, мовознавство, історія матеріальної культури, антропологія, етнологія, фольклору, етнографії, літератури тощо), він міг формулювати абсолютно свіжі й переконливі висновки про тенденції в науковому середовищі й історіософський розвиток, як такий.

Як ми вже й згадували, саме середовище, в якому перебував Домонтович (літературний псевдонім В. Петрова) провокує й винаджує його до постійних рефлексій, тому то й основою та началом «філософського періоду» стають свого роду дискусії з київськими любителями мудрості. Про філософські наукові впливи на В. Петрова досить слушно зауважує український дослідник В. Руденко: «філософ детально аналізує погляди своїх сучасників, що згодом перетворюються у теоретичних опонентів і на більш конкретному матеріалі, яким у роботі є історико-філософський аналіз творчості Сковороди, доводить і висвітлює умови можливості системного підходу до історії української філософії» (Руденко, 2005, сс. 41-42)

Не дивлячись на такий продуктивний науково-творчий період 1920-х рр. – доля вносить свої корективи, і вже 1930-ті знаменують собою буремні часи – переміни. В. Петров стає очевидцем зламу епох й усталених норм, що породжує кризу свідомості особистості, про яку він не раз згадуватиме у своїх працях вже в еміграції. Ці роки позначені активною участю В. Петрова у наукових та політичних процесах, що відбувались в Україні. 1930 року за ґрунтовне дослідження «Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки. Життя. Ідеологія. Творчість» В. Петров отримує учений ступінь доктора філологічних наук. Також 1930-й пам'ятний участю Петрова у фіктивній Спільній визволенні України, в результаті чого його позбавляють посади керівника Етнографічної комісії ВУАН. Натомість у 1941-го р. він починає очолювати Інститут українського

фольклору. Період 1941–1947 рр. можна розглядати як досить плідний для В. Петрова у сфері філологічних та етнографічних досліджень. Під час війни В. Петров рушає за кордон і активно працює на педагогічній ниві: спочатку викладає в Українському науковому інституті у Берліні, наприкінці 1940-х – в Українському вільному університеті та Богословській академії УАПЦ в Мюнхені. 18 квітня 1949 р. В. Петров раптово зникає з радарів Мюнхену, що тільки ширить чутки щодо його можливого вбивства (Агеєва, 2006, с. 71). І ще більше оповило його постать химерними міфами й придумками, що не може не послугувати на користь дослідження такої цікавої персони. Як стає відомо згодом, аби вижити в тих умовах, йому, як і більшості інтелігенції того часу довелося співпрацювати з СРСР, виключно з її інтересів, В. Петров був відісланий знову на Батьківщину, й від 1956 року він працював в Інституті археології в Києві. Віктор Петров помер 1969 року і був похований в Києві.

Маючи загальний обрис біографії Петрова, ми все одно не можемо бути певними у достовірності будь-якої інформації, його персону завжди була й буде оповита своєрідною міфічністю й «правдоподібностями». Тому хочеться згадати О. Лосєва з його словами: «Міф – це дана у словах чудесна особистісна історія», – одразу ж в свідомості виринає образ Віктора Платоновича, – не дарма його прозвали сфінксом чи приміром «Мефістофелем української культури» (Павличко, 1999, с. 10) Переконатися в цьому допоможе навіть етимологія його псевдоніму: Домонтович (лит. Daumantas – «який багато каламутить») (Непокупний, 2000, с. 516). Тому, читаючи його твори, ми також вловлюємо цю ноту міфічності, пов'язаної із особистим життям автора і його героїв. Часто він наділяє їх такою ж суперечливістю в думках, словах, діях, і, здавалося б, саме на сторінках його творів ми можемо відслідковувати той інтелектуальний вагабондизм, який розповсюджується довкола теми екзистенції. Це стосується смисложиттєвих пошуків людини, її місця в

цьому світі, способів існування. І саме його творчість стає містком у нову реальність, де на тебе чекають постійні роздуми і одвічний процес самопізнання. Слід відзначити цю взаємопов'язаність між влаштуванням світу автора і сприйняттям цього світу читачем. Так, Домонтович часто любить плутати людей своїми роздумами, які дуже протирічать одне одному, але саме таким чином він вимальовує свою унікальність світобачення. Дає змогу зазирнути в суть питання, не відхиляючись від його, подекуди, нищої суті. Він демонструє справжність життя з усіма темними і світлими тонами. Такий підхід може, як мінімум шокувати, як максимум викликати заперечення, проте він не полишає байдужим. Чи можна говорити про таку епатажність творчості Петрова, Бера, Плята, Семьонова, Веріго, Домонтовича? Яка в цьому суть? Чи він зумисно глузує над своїм читачем, постійно змінюючи маски? Бути переконаним можна в одному: Віктор Петров писав про життя і для життя, а змальовувати його однобоко – неможливо, саме тому його творчість переповнена таким різноманіттям образів і ситуацій. А чи правда це все, чи мало під собою реальне підґрунтя – не так вже й важливо. Важливо те, що після прочитання його творів кожен задумується над історією СВОГО існування, кожен спробує знайти вихід із кризового становища, у кожного вляється маленька надія на появу сенсу у житті.

## 1.2. Творчість Петрова: загальна характеристика

Якщо спробувати узагальнити науковий доробок Віктора Петрова, то даєшся диву, наскільки це все ж таки глибока особистість. Адже не дивлячись на різноманітний вид діяльності, науковець генерував абсолютно нові ідеї, які мали практичне застосування у тотальну епоху безґрунтіанства. Можливо вся його діяльність була зумовлена пошуком сенсу, який весь час віддаляється і приймає ефемерні види? В. Петров знався на своїй справі, в її перелік входить література, етнографія, історія, фольклор, філософія, естетика, археологія, історіософія, етнологія, соціологія, демографія, антропологія тощо. Все це свідчить про те, що В. Петров був людиною широких поглядів та неабиякий інтелектуал! Також варто відзначити його організаторські здібності, які він уміло застосовував, будучи керівником академічних інституцій, редактором та видавцем різного виду літературних та наукових праць. Навички організатора знадобилися й у керівництві етнографічних розвідок, які В. Петров не тільки відшукував, але й оприлюднював у різних виданнях («Народні легенди про чудеса» (1925), «До студій над коротенькими піснями» (1926), «Вірування в вихор та чорна хвороба» (1927), «Нові українські варіанти легенди про походження лихих жінок» (1928), «Українські варіанти легенди про неплідну матір та ненароджені діти» (1929), «Кузьма-Дем'ян в українському фольклорі» (1930) та ін.) Це, так чи інакше, розвиває у дослідника літературний хист і смак, тому, відповідаючи на питання власного сумління, з під пера Віктора Петрова з'являється багато прози, оригінальних інтелектуальних романів, які ще до кінця не пізнав світ. А поки світ буде пізнавати постать Віктора Петрова, хотілося б наголосити на тому, що вся ця взаємодія із нашою культурною спадщиною допомагає відшукати, або ж навіть створити йому нову методологію, яка має величезне значення для української культури, історії та філософії в світовому масштабі.



Як ми вже зазначали, Віктор Петров був досить багатограним дослідником, який цікавився етносом, історією, філологією та філософією, а все це являє собою один інститут і так чи інакше ці «інтереси» переплітаються в точці Культура. Тому, в деякій мірі надихаючись своїми колегами по справі, він експериментує в методиках досліджень. Відповідно, в творах Домонтовича (Петрова, Бера) ми можемо відчитувати таку концепцію: створення культури повинно містити в собі глибинні засади – значно більші, аніж це загально прийнято. Замість достовірних, істинних цінностей, люди почали жити псевдоцінностями. Тому його твори це як маніфест до подолання атрофії мислення, герметизму душі, волюнтаризму. На противагу цьому, герої творів Домонтовича горять ідеєю, що світ потрібно змінювати починаючи із себе! (Демчук. 1988, сс. 356–357). І разом з тим, не забуваємо, що об'єднання різноманітних соціокультурних чинників розвиваються в дещо більше: історико-філософський та історіософський пласти, які переплітаються і взаємодіють у його розвідках.

Якщо спробувати визначити основні принципи філософії історії Віктора Петрова, то безумовно слід відзначити такі методологічні положення:

«Категорія зміни епох» – працюючи з минувиною, порівнюючи її із сьогоденням, аналізуючи ті чи інші явища, дослідник доходить висновку, що саме в цій зміні, в цих відмінностях і є наріжний камінь історичного ходу, і отже, без створення нового методу неможливе без урахування цих змін. Тому-то в праці «Історіософічні етюди» автор зазначає: «Ми кажемо про зміну епох, і це уточнює сенс того, що ми переживаємо нині... ми потребуємо з'ясувати методологію зміни епох...» (Петров, 1946, сс. 8–9). Історія єдина з усіма своїми етапами, тому В. Петров у своїй діалектичній концепції історії підкреслює місце і характер взаємозв'язку логічних та філософських категорій. А діалектика

розуміється в контексті його філософії історії не лише як теорія розвитку, але і як певне методологічне підґрунтя, як методологія історичного пізнання» (Руденко, 2008, с. 94) Це пізнання, на думку В. Петрова, відбувається за рахунок своєрідних рефлексій в часі, це постійне філософування щодо нашої теперішності. І разом з тим, всі умовисновки мають бути систематизованими, включаючи у себе зовнішні (спадкоємність філософського знання) і внутрішні(взаємопов'язаність принципів) чинники. Така велика потреба в новому методі обумовлена тим, що саме методологія привносить цілісність картини світу, яка складається з безлічі уламків епохи екзистенціалізму.

Отож бо аби проаналізувати все довкола— цілу епоху, яка по-різному впливає на окремого індивіда, включаючи масштабні соціальні явища, Віктор Петров все ж таки ладен звертатися до екзистенціалізму і в одній із його робіт він говорить: «ми повинні зважити, що наша автохтонність на нашій землі не була плодом і наслідком лише самої біологічної зміни й біологічного відтворення поколінь, що в русі часу, протягом тисячоліть, послідовно заступали одне одного ... В грозах і бурях знищень, в бурхливих змінах і зламах творився український народ, що став таким, яким ми його знаємо нині» (Петров, 1992, сс. 25–26). Мислитель вказує на вагоме місце у всіх історичних процесах феномену культурного зламу епох. Не дивлячись на багатогранність цього процесу, він все ж таки являє собою єдність усіх соціокультурних понять, також це можна назвати гіперкультурністю, адже розгортаючись, вона зберігає себе, свою цілісність і тотальність. Така теоретична позиція дає змогу також розбудувати концептуальну модель історії філософії в Україні. Розробляючи таку концепцію, В. Петров відкидає все зайве і зосереджується над головним: тепер перед нами не сукупність філософських творів з різними думками, а тепер це ціла система, яка взаємодоповнює одна одну і саморозвивається. Оцей порядок,

системність нарешті дозволяє об'єктивно оцінити весь історико-філософський процес, який відбувається на теренах України, перебуваючи в ньому, ми маємо можливість відстежувати появу цікавих ідей і давати їм змогу розвинути, а не заскніти під величчю іноземних праць.

Історіософський доробок Петрова важливий ще й тим, що завдяки самостійно розробленому ним методу «теорії епох» ми маємо змогу проаналізувати історію України ХХ ст. з наукової точки зору. Як вказує дослідник В. Андрєєв: «український народ протягом століть зберігав надбання античності й доніс його, як складову власної етнографічної культури до сучасності. Думки про українську культуру, як повноправну та самодостатню частину європейської цивілізації, В. Петров також неодноразово висловлював на сторінках своїх літературознавчих, культурологічних, історіософських та інших публікацій у 1940-ті рр». (Андрєєв, 2012, с. 164).

В. Петров дійсно був реформатором свого часу, адже ті ідеї, які він осмілився пропагувати, не були загальноприйнятими. Більшість тодішніх дослідників, все ще сподівалися на появу «великого філософа». Петров же, замість очікувань і сподівань продовжував досліджувати і найголовніше – переосмислювати нашу спадщину, і з неї вимальовувати наше сьогодення. Чим краще ми переосмислимо своє минуле, тим більше шансів створити яскраве «зараз» і майбутнє.

Розроблені принципи філософії історії В. Петров широко застосовує у своїх історико-філософських дослідженнях. Виходячи з таких принципів, не дивно, що особливу увагу Петров приділяє творчості Григорія Сковороди. У неопублікованій праці «Антологія Сковороди» Петров проводить аналіз творчого доробку мислителя, і цим самим демонструє умови системного підходу до української історії філософії. І теорія з «переосмисленням минулого задля створення майбутнього» все

ж таки спрацювала, адже сам Домонтович починає «говорити мовою свого часу» у прозових творах «Без ґрунту», «Доктор Серафікус» й ін. В одній зі своїх праць дослідник пише, що блукання Сковороди, коли він без всякої певної причини змінював своє місце перебування, абсолютно не вкладалося в уяві людей, котрі прикипіли любов'ю до свого житла, котрі відчують потребу в наявності життєвого ґрунту – своєрідної стабільності. На думку В. Петрова, постать Сковороди, котрий ніде не почував себе сталим і постійним, для таких людей вбачалася абсолютно одержимою і демонічною. Здавалося, ніби хтось Вищий, якийсь дух, що керує життям філософа, навмисне й свідомо, з якоюсь таємною метою руйнував усі спроби Сковороди бути звичайним буржуа, людиною «пребывающего града», котра осіла і заклала для себе свій дім, вже тут на землі» (Петров, 1926, сс.241–243). Таким чином, «розірвавши з суспільством, не почувавши себе зв'язаним жодними нормами й традиціями, не маючи під собою певного ґрунту й обов'язків, він ішов у безмежність, у вічність, у нікуди, – стверджує Петров про “людину без-ґрунту”, як він називав Г. Сковороду» (Брюховецький, 2013, с. 60).

Тому, певно що під час осмислення такої минувшини, Домонтович шукав відсилки у сьогоденні, шукав відповіді на питання. Отже, весь цей процес просто необхідний для життя в розламі епох. В цьому ми на сто відсотків переконуємося, читаючи роман «Без ґрунту»: «Ми звикли мислити, розмежовуючи світи і протиставляючи епохи ... Ми зневажаємо ті роки, які не пересувають весь світ на тисячоліття вперед або назад. Ми сприймаємо добу не як клич часу, що минає в байдужій, завжди однаковій і тотожній однозначності свого повсякденного з'явлення й зникнення – а як етап творення нового світу, в його непримиренній протилежності всьому, що було досі.» (Домонтович, 1988, с. 19). Мислити епохами та їх суперечностями, виходити з їх протиставлення стало для всіх нас, людей

середини ХХ століття, що пережили катастрофи двох світових воєн, стандартом мислення.

У праці «Історіософічні етюди» Петров зазначає: «розрив між технікою і етикою, страх перед руйнівними силами техніки визначили свідомість сучасної людини» (Петров, 1946, с. 25). Отже, людина втратила зв'язок із великим і духовним началом. Віра в чудо відійшла на задній план, коли «майбутнє» прийняло цілком окреслений вид і на будь-які несподіванки людина здатна вплинути за допомогою техніки й наукового прогресу. Буття прийняло досить таки спрогнозований характер, здається, що тепер людині підконтрольне та зрозуміле все, а це безперечно межує із розчаруванням, кризою та подальшою деградацією. Отож: не потрапити у пастку беззмістовності, на думку Віктора Петрова, допоможе релігія, саме вона наповнена віковими цінностями, поведінковими нормами, на які, скоріш за все, і будуть орієнтуватися наступні покоління, або ж люди майбутнього стануть все заперечувати, що було «до» й таким чином спробують створити щось абсолютно відмінне. Проте, аби щось заперечувати, все ж таки потрібно враховувати сам предмет заперечення, а це означає, що перш ніж заперечити потрібно, як мінімум переосмислити, а вже переосмислення дає нам новий продукт, а новий продукт дає нам перспективи на майбутнє, що вже непогано, адже таким чином ми переступаємо межу безвиході.

## РОЗДІЛ II. СВІДОМІСТЬ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ В ОСМИСЛЕННІ ВІКТОРА ПЕТРОВА

### 2.1 Специфіка світосприйняття сучасної людини: рецепція В. Петрова

«Сучасна людина втікає від мислення. Ця втеча від мислення і є підставою бездумності. Але ця втеча від мислення характерна й тим, що людина буде зарікатись, що не втікає від мислення, ба, навіть стверджуватиме щось протилежне. Вона стверджуватиме – і має у цьому повну рацію – що до цього часу ще не робилось таких далекосяжних планів, не було таких різносторонніх аналізів і таких пристрасних досліджень, як тепер. Звичайно. Такого роду мислення дуже багато дало. Воно необхідне. Але лише тоді, коли ми погодимось, що це є лише певного роду мислення...» (Гайдеггер, 2009, с. 2).

Абсолютно не даремно нами згадується німецький філософ з його умовиводами щодо людської специфіки мислення. Себто, коли ми плануємо щось, то вдаємося до математичних методів, а ця розрахунковість характерна й для наукового мислення, адже під час оцінки ситуацій в якій ми перебуваємо, ми разом з тим вбачаємо й цікаві перспективи, або ж навіть відсутність певних можливостей. Розрахункове мислення не пропускати жодного шансу на своєму шляху, воно невпинне перед своїми цілями та перспективами. Перевага розрахункового мислення в тому, що воно не вимагає глибокого розуміння предмету. Воно не вимагає від нас пошуків сенсу. Тому, коли говориться, що сучасна людина немовби то втікає від мислення, мається на увазі, що саме роздумування підіймається над дійсністю. Втрачає ґрунт. Постійні роздуми над чимось, відволікають її від істинно важливих занять. «Роздуми» — це лишень маленький пробник від повноцінного продукту «мислення». Проте людина не може не вдаватися до постійних

роздумів, які подекуди й відволікають, тому не варто корити її за свою природу. Слід пам'ятати, що в своїх роздумах ми не повинні доходити кінцевого етапу, – набагато важливішим є не так результат, як процес його досягнення, адже зосередившись над чимось близьким, над тим, що кожного з нас стосується, тут – у цьому закутку батьківської землі, тепер – у дану мить, ми поринаємо у щось глибше.

Стикаючись з такими умовиводами Гайдеггера, мимоволі ловиш себе на думці про науковий шлях Віктора Петрова. В. Петров таким чином характеризує світосприйняття сучасної доби: «колись люди вірили – а ми хочемо зрозуміти. Ми хочемо зрозуміти нове епохи, при відчинених дверях якої ми стоїмо, і не лише зрозуміти це нове як даність, але й пізнати всю складність конструкції. Ми духово вирости з романтизму, але ми не романтики. Ідея „дитячого“ й „казки“ – ідея іраціонального, як її висунув романтизм. Ми ж – раціоналісти. І наше ставлення до нової епохи підказане не вірою, а прагненням збагнути». (Петров, 2008, с. 179)

Певна річ, що рано чи пізно спіраль безупинних роздумувань повинна дійти свого кінця, бодай для того аби вийти на новий виток. Взагалі, в творчості Домонтовича, як і у інших екзистенціалістів, життя людини – це постійна драма, скачки між народженням та смертю. І в цей період боротьби (ніяк інакше) людина просто оповита тягарем роздумів про світ і цінність людського існування в ньому.

Філософування – це пошук істини, це поневіряння, це сумніви, це протиріччя. Все це характерно для персони Петрова (Домонтовича, Бера), тому й сюжетні лінії його творінь дуже часто мають обривчасті, неоднозначні силуети. Особливістю такого літературного підходу є зацікавленість в протиріччях і спроба їх об'єднати. Автора ніби вабить складність й подекуди алогічність людської поведінки, яка так гладко вистилається на сторінках його романів. Одними спостереженнями не обмежується, він намагається зробити аналіз цим суперечностям, а після

аналізу, немовби то зумисно підриває всі ті цінності, які вибудовуються і нав'язуються суспільством. На сторінках даних інтелектуальних романів ми зустрічаємо життєвість, неідеальність, а тому й правдивість історії. І в одному зі своїх листувань це явище В. Домонтович нарікає «розумовим вагабондизмом»: «...мене завжди спокушав розумовий вагабондизм, завжди приваблювало ідеологічне бродяжничество... я ніколи не міг утриматися від принад світоглядкових мандрівок ... замість незнаних земель ми шукаємо незнаних істин. Я відчуваю якусь дивну ненасичувану жадобу, поринаючи в відмінність істин. Мене завжди бентежили несподіванки логічного розвитку думок, думки в їх крайніх, остаточних висновках. Я цінив думки доктрин, які примушували людство переходити від одної протилежності до другої» (Домонтович, 1988, сс. 356,357) .

Якщо ми спробуємо зробити короткий екскурс в літературну творчість Домонтовича, то помітимо, що більшість героїв його творів дещо абстраговані від дійсності, в якій розгортаються події. Головного героя твору «Без ґрунту» Ростисава Михайловича огортає несамовита нудьга від свого життя, яке включає в себе одноманітний вид діяльності, тривіальні розмови в оточенні. У «Докторі Серафікусі» ми відслідковуємо розчиненість у своєму власному світі й суміжні дотики із реальністю. У «Дівчині з ведмедиком» ми спостерігаємо несамовиту боротьбу із неправдоподібностями, яка все ж таки захоплює в пучину мінливостей і ти вже не можеш визначитися де істина (дійсність), а де лишень витівки власної хворої уяви. Хворість уяви, свідомості можемо означити й у «Емальованій мисці». А ще, про яскраву відірваність від соціуму й «життя в собі й по-своєму» говорить повість «Самотній мандрівник простує по самотній дорозі».

Так, кожна з цих робіт є унікальною, проте все рівно відслідковуєш у головних героїв спільний надрив всередині. Цей надрив спричинений середовищем, часом. Зі сторінок творів Домонтовича до нас говорить ціла



епоха, яка будується на руїнах. Яка намагається компенсувати брак реальності власною уявою. Яка намагається осмислити протиріччя й вжитися з ними. Творчість Домонтовича зображає період переходу спіралі на новий виток, де кожен порух супроводжується досвідом минулого розчарування і страхом майбутньої невідомості. Для людини, котра живе на роздоріжжі, на межі епох характерна парадоксальність думки, протиріччя в поведінці, адже такі умови диктує час в якому ви опинилися. Саме це, зі сторінок своїх інтелектуальних романів, проголошує до нас неабияка багатогранна особа. Домонтович зображує своїх героїв із душевними ранами, які постійно ятряться через невизначеність часу, через невизначеність думок, через відсутність певності у завтрашньому дні й повноцінного усвідомлення свого «сьогодні».

На нашу думку, особистісні світи герої творів Домонтовича увиразнюють трагедію життєвої невизначеності самого автора: «розвідник, таємний агент, він змушений жити на вістрі повсякчасної небезпеки, у ситуації, коли життя стає грою, а ставкою в грі є саме життя.» (Брюховецький, 2013, с. 12).

Читаючи й аналізуючи інтелектуальну прозу Віктора Петрова, усвідомлюєш, що автор мав досить таки переконливий обсяг знань в галузі філософії. А невід'ємною її складовою є філософія історії, котра одвічно рефлектує над часовим виміром людського існування і найповніше представлена на українському інтелектуальному ґрунті різними варіантами історіософії та, набагато менше, рефлексіями над особливостями історичного пізнання. І, разом з тим, історіософія накопичувала в собі різноманітний політичний досвід тих чи інших ідеологій: «ця залежність історіософії від світоглядно-ідеологічної сфери свідчить не стільки про якусь «філософську нечистоту», скільки про те, що будь-яке осмислення минулого, навіть філософського рівня, не може

не відбуватися з позиції «тут і тепер», а вона – подобається це комусь чи ні – обов'язково буде ще й ціннісною точкою зору. (Артюх, 2010, сс. 124-125) Тому наукові та літературні доробки Віктора Платоновича характеризували буденність. й тим самим задаючи їй нового тону, який в більшій мірі вирізнявся від усталених тенденцій на наших теренах та містив у собі досить багато автентичного, і був насичений гіперкультурністю. В. Петров у своїх філософських роздумах справді орієнтувався на кращі всесвітні зразки філософування свого часу і, разом з тим, не втрачав самобутності. Тому дуже цікаво відстежувати в його творчості відтінки екзистенціалізму, який розгортається тут у нас! Приміром, у його есеї «Емальована миска» ми прямо відчитуємо екзистенціальні вигуки: «Людини більше немає, є труп, не-людина, тінь, двійник людини, буття тіні, ілюзія існування. Штучний Голем, тулуб, зроблений з глини, буття заблуканого привида.» (Домонтович, 1942, с. 2)

Продовжуючи аналізувати сюжет оповідання «Емальована миска» ми знову ж таки зустрічаємося із кризою! Кризою моралі, кризою гуманізму, яка породжує абсолютно самобутніх персонажів. Їхня неповторність полягає в тому, що вони абсолютно знецінюють ту дійсність у якій вони перебувають, дійсність нав'язану суспільством з усіма їхніми нормами та правилами. Вони мимоволі стають ізгоєм серед соціуму, не дивлячись на те, що вони «обстоюють права кожної людини». (Домонтович, 1942, с. 3) Петров немовби то намагається вирішити цю проблему співіснування, при цьому вказує на шлях до гармонії в душі людини та гармонії людини і суспільства. Чесність із собою, право власного вибору й відповідальність за нього: такі прагнення головного героя оповідання. Внутрішня свобода особистості є основою екзистенційної моралі: людина повинна покладатися на себе, мати опору в собі, а відвертість із собою постає як логічний наслідок визнання людини вільною, як своєрідне протиставлення світовій дисгармонії.

## 2.1. Криза свідомості людини: оцінка сучасної доби В. Петровим

Феномен сучасної людини Петров намагається висвітлити саме через призму кризи свідомості. І найбільш вражає те, що криза свідомості – це далеко не індивідуалістичний випадок, це широко розповсюджене епохальне явище. Людина ж стоїть поміж уламків цих застарілих норм та принципів суспільства, вона немовби то на роздоріжжі.

Про кризове становище людства двадцятого століття Петров, під псевдонімом В. Бер, заявляє у своїй праці «Сучасний образ світу. Криза класичної фізики»: криза мистецтва відповідає загальній кризі філософії, а криза філософії чи метафізики – кризі природничих наук, передовсім фізики. Досягаючи вершин у будь-якому пізнанні, людина ризикує зустрітися з розчаруванням, втратою сенсу в подальшому русі вперед. Людина ХХ ст. звиклася із думкою, що її мозку підвладне все, проте в один момент весь усталений спосіб життя може рухнути і ти залишишся ні з чим. Змінюється дата в календарі, змінюється епоха, змінюємося ми і наш спосіб існування: «раціональну мудрість зміщено в план позараціонального. Кавзальну реальність обернено в негативну схему статистичної ймовірності.» (Бер, 1947, с. 2)

Здавалося б, що історіософічний сенс модерної фізики повертається до середньовічних уявлень. Однак не варто розглядати це як паралель «Наш час – Середньовіччя». Важливо те, що людство в XVII-му ст. ствердило самодостатність розуму. Досі цього не було. Як Середньовіччя, так і Ренесанс, і Реформація визнавали теократичний, богоявний характер істини. Якщо Реформація, супроти Середньовіччя, наважувалася твердити, що тільки Євангеліє є джерелом істини, а Ренесанс в свою чергу хотів знайти істину завершеною і готовою в філософських творах античності, то тільки філософський раціоналізм XVII ст. остаточно

відкинув цю ідею догматичної даності завершеної істини (Бер, 1947, с. 3). Отож бо, тут ми спостерігаємо перехід від теологічного сприйняття істини до філософії, а згодом до математичного природознавства.

У своїх роботах Петров (й більш літературно Домонтович) більше приділяв увагу особистісній кризі індивіда. А Бер пішов дещо глибше, адже в його роботах ми зустрічаємо обрис цілої епохи з усіма її складовими: культура, криза мистецтва, суспільство. Як зазначає Гірняк, «непевність епохи, тоталітарне суспільство, раціоналізація та технізація людського існування, плинність часу та відносність істини, історична пам'ять і відірваність від ґрунту, катастрофічна несталість людського життя, двозначність слів і почуттів, утрачена автентичність – це проблеми, які переосмислюються та модифікуються практично в усіх художніх та культурософських творах В.Петрова.» (Гірняк, 2007, сс. 29–30)

Бути дійсним у світі залишається умовою власного існування. Не зважаючи на всі досягнення науки і перехід на якісно вищий рівень життя, людина дійшла розчарування у добу модерну. Паралель «наш час – середньовіччя» призвела до кризи. Тому зараз людина вже не націлена на техногенну революцію, чи науковий прогрес – зараз основна ціль людини – примиритися з цими здобутками. Навчитися жити по-новому. Відшукати нові сенси, істини і увірувати в них.

Водночас у статті «Християнство і сучасність» Віктор Платонович демонструє шляхи подолання екзистенційної кризи. Проголошується віра в Людину, при цьому стверджуючи попередні здобутки, які переплелися із сучасними шуканнями, тобто з минулого ми генеруємо якісніше майбутнє. Тепер акценти зміщені в бік духовного розвитку, що дозволяє процвітати філософії персоналізму й індивідуалізму. Тому чим краще буде досліджено ось це «пекло в душі», тим більше шансів не потрапити в пастку знецінення здобутків, втрати сенсу. Таким чином,

кожен ладен пояснювати особливість світу через себе. Відтак екзистенціалізм у Домонтовича має досить таки самобутні риси. Про що свого часу здогадувався Ю. Шерех, кажучи, що сумнівається, що «світогляд Домонтовича зродився під їхнім (екзистенціалістів) впливом. Напевне, він був виплодом його власного світобачення» (Шевельов, 2008, с. 2).

У творі «Без ґрунту» В. Домонтович розвиває та поглиблює проблематику кризи духовного світу людини, показуючи численних персонажів у критичний момент (уявної катастрофи реальних радянських репресій, посилення процесів деіндивідуалізації та дегуманізації тощо). Ці персонажі є ніби тлом для головного героя, який приїхав у відрядження. Уже сам мотив подорожі – це метафора пізнання сенсу буття. Причому відбувається потрійна подорож: реальна поїздка у справах роботи, «мандрівка» у минуле головного героя та зашифрована «подорож» углиб людської сутності (Демчик Т., 2011, сс. 44-45). У статті «Наш час, як він є» Петров цитує Нормана Казнса: «Людина уже стала світовим вояком; тепер вона повинна зробити дальший крок – розвинути світову свідомість. Це жоден ідеалізм, але настирлива необхідність. Це безпосередньо пов'язане для людини з можливістю подальшого існування» (Бер, 1946, с. 29). Керуючись цією необхідністю, інтелектуал створює роман «Без ґрунту» – твір, що покликаний сприяти формуванню нових світоглядних установок особистості реципієнта. Як зазначає С. Руденко, «культура, в найширшому сенсі, історія, постають як основні компоненти світогляду», культура є способом творення світу людини. «Культурна епоха є моментом безпосередньої включеності в історичне буття, вона є екзистенційним переживанням сутності ідеології епохи, отож філософія культури – філософія екзистенційна» (Руденко, 2005, с. 71). Враховуючи важливість та спорідненість цього

філософського напрямку з творчістю Віктора Петрова, хочеться більше уваги приділити його розтлумаченню.

Екзистенціалізм, що виникає на поч. ХХ ст., знищує ідею людини. Це епоха двох світових воєн. Перша світова війна повністю показує і приводить до розчарування людини в ідеї людини як такої. Усі ці ідеї про розум, про рацію, про те, що ми вищі істоти, котрі культивуються в Європі з епохи Відродження і Просвітництва. Перша світова війна показує, що розумна людина приводить до хімічних атак, концтаборів, артилерії, окопів, до бою. Тому й з'являється втрачене покоління, з'являється експресіонізм у живописі. Тому що ми відчуваємо розчарування в ідеї людства. Однак Друга світова ставить під питання сам світ, тому що, дійсно, питання поставлене Адорно, як ніколи, доречне: «Яка поезія можлива після Голокосту? Яке мистецтво можливе після Другої світової...» (Адорно, 2001 с. 205).

ХХ ст. занурює нас в ідею про те, що людина, як деяка незалежна й сильна інстанція сенсу і бажань, насправді підкорена. Насправді ми лишень гвинтики у величезному непідвладному нам механізмові. І якраз серед усього цього пригнічення «людського» виникає екзистенціалізм, який заявляє, що ключова і єдина цінність ідей – це людська сутність. Це людина сама по собі і її свобода. У століття тотального знищення людського, з інтелектуальної точки зору, із соціально-історичної – екзистенціальна філософія виривається з цієї круговерті й каже Ні! Людська сутність є головною істиною – це єдине, що потрібно захищати, тому вона ставить людину в центр, в ядро своєї філософії. Це філософія про людину, вона повертає ідею людини і наділяє її, як ніколи, великою свободою.

Ми потрапляємо в світ, який глухий по відношенню до нас. Він очищений від сенсу, і тому виникає абсурд. Абсурд не в світі і не в людині. Абсурд – це наша спроба розуміти світ, в якому нема чого розуміти.

Єдине, що ми можемо робити в цьому світі – це насолоджуватися Сізіфовою працею. Той самий Камю закликає нас творити в цьому світі – витягувати цей камінь власних ідей, сенсів творчості, знаючи, що ми помremo. Що після смерті буде Ніщо. Проте, ми повинні створювати цей сенс – привносити його у цей світ. Тому, погоджуючись із Ортегою-і-Гассетом, досить очевидним буде усвідомлення абсурдності, а потім проголошення бунту. (Ортега-і-Гассет, 1965, с. 5).

Будучи прекрасно ознайомленим із цією працею та знаючи загальні тенденції в філософському середовищі, В. Петров у 1948 р під псевдонімом Борис Веріго у мурівському журналі «Орлик» друкує рецензію на німецьке видання «Повстання мас», де пише: «оперуючи цілостями, творячи синтетичні форми, філософ надає зв'язкам партикулярного сенсу». Того ж року в Німеччині публікує роман «Без ґрунту», який послугував свого роду маніфестом пробудження самосвідомості співвітчизників, їхній культурній ідентифікації (Демчук, 1988, с. 358). У цьому творі В. Домонтович розвиває важливу ідею екзистенціалізму, згідно з якою через іншого ми краще пізнаємо самого себе, і це відіграє роль подразника на рані самоусвідомлення.

Цікаво й те, що самоусвідомлення, яке приходить у переломний етап епох, супроводжується почуттям страху. Артюх, зокрема, зазначає, що такі поняття як «розрив», «занепад», «криза» стають основними в історіософській творчості мислителів, які глибоко переймалися трагічними переживаннями своєї доби. (Артюх, 2010, с. 134) І Віктор Петров не був винятком. Для того аби дійти адекватних висновків у оцінці свого часу, нам необхідний відповідний інструментарій, який ладен буде впоратися з усіма складнощами, протиріччями та химерностями Нашого часу. Наш час відкидає будь-який порядок, послідовність, правила – нашим часом править спонтанність, випадок, катастрофа, криза, революція! Так в чому ж проблема? Чому все саме так? Як говорилося

у В. Франкла « У кожного покоління свої неврози – і кожне покоління потребує своєї психотерапії» (Франкл, 1990): Адже наразі ми вже маємо справу не з фрустрацією сексуальності, як було за часів Фрейда, а з фрустрацією зумовленою екзистенціальними проблемами. Сьогодні пацієнт вже більшою мірою страждає не через почуття неповноцінності, (згадаємо часи Адлера), а страждає через почуття порожнечі, яка спричинена втратою сенсу. Тому тут з'являється абсолютно нове поняття, – екзистенціальний вакуум.

А вакуум цей виникає через те, що сучасна людина, в більшості випадків, не має уявлення, що вона по-справжньому хоче і, що вона повинна робити в суспільстві, Таким чином виникає конформізм, або ж, – коли вона робить те, чого хочуть від неї інші, – тоталітаризм. Вихід можна знайти завдяки постійним саморефлексіям. Після ідентифікування проблеми, варто спробувати віднайти новий сенс буття. Одним із безпрограшних варіантів в пошуках сенсу є спроектувати свій сенс на щось ззовні. Будь це людина, справа твого життя, релігія абощо. Не дивлячись на те, що Віктор Петров жив у добу «знедійснення дійсності», він все рівно продовжував вбачати в ній сенс і усе його життя це ніщо інше як пошук сенсу – про це говорить перш за все його багатогранність наукової діяльності. Зацікавлення етносом, історією, філологією та філософією говорить про його спроби досягнути причину проблеми. Причини ховаються в минувшині, саме тому науковець так детально досліджує нашу культурну спадщину. Після ґрунтовного аналізу минувшини, цілком доречно задатися питанням про чинники сьогодення, які підтримують даний «кризовий стан». Аналіз і розуміння сьогодення дає надію на вирішення питання. Підхід у вирішенні повинен бути обов'язково систематичним, комплексним, революційним. Адже аби побороти зашкарублість усталених норм, правил, які не працюють, варто йти на випередження. Застосовувати методи, які були не знані досі. І



разом з тим, вся ця революційність, повинна враховувати цілий спектр факторів, які були до цього, щоб в майбутньому не допустити помилок сьогодення. А так, оскільки найбільшою екзистенційною проблемою епохи вважається техногенний прогрес, внаслідок чого людина досягла власних вершин і унеможливила свій подальший розвиток, саме тому вона і пізнала кризу свідомості. У своїй роботі (Християнство і сучасність, 1947) він виголошує: «Людина опинилася над безоднею, перед загрозою катастрофи – «власного самознищення», яке може спричинити руйнівницька сила машини, техніки.» (Петров, 1947, с. 18) Віктор Петров пропонує оглянутися, зробити крок назад. «Християнський шлях церкви» – напрям, що допоможе людству подолати духовну кризу. Цей напрям базується передусім на вірі в Людину, в її внутрішню силу, що так необхідно людській природі в її історичному становленні, оскільки «людина майже нічого не зробила, щоб розкрити свої духові сили. До розкриття деміургічної тайни природи людина підійшла раціонально і фізично. Вона зігнорувала ірраціональні шляхи. Вона зігнорувала чудо» (Петров, 1947, с. 18).

Специфіка людської природи, на думку мислителя, полягає в тому, що відсутність віри унеможлиблює життя людини. Отже, вихід із екзистенційної кризи свідомості В. Петров вбачає насамперед у необхідності віри, і, дійсно, його вибір пав на систематизований інститут віри під назвою релігія. І в підтвердження таким варіантам вирішення проблем, знаходиш дуже переконливими слова Великого Інквізитора з роману Ф. Достоевського «Брати Карамазови»: «Як тільки людина відкине чудо, вона одразу ж заперечить існування бога, тому що людина шукає не стільки бога, скільки чудес. І так, як людина, не в силах лишатися без чуда, то вона повірить в інші дива, вже власні, вона приклониться й знахарському чудові й бабському чарівництві, хоч би

вона сто разів була бунтарем, єретиком та безбожником». (Достоевський, 2019, с. 37).

## ВИСНОВКИ

Здійснене висвітлення розуміння В. Петровим феномену свідомості сучасної людини у дипломній роботі, уповноважує автора до таких висновків:

Широкий спектр наукових та літературних зацікавлень характеризує В. Петрова як багатогранну особистість й дослідника із самобутнім підходом. Ґрунтовний доробок у різноманітних наукових сферах (етнографія, історія, філологія, культурологія, релігієзнавство, філософія), з одного боку, з іншого – широка обізнаність із новітньою світовою науковою, філософською думкою сприяли формуванню у нього власного оригінального філософського погляду на новітні тенденції сучасного суспільства та життя сучасної людини. Сформована цілісна історіософська концепція, пов'язані із нею теоретико-методологічні напрацювання в історико-філософській науці, екзистенціально забарвлений погляд на специфіку людського буття у сучасну епоху – усе це суттєво виокремлює постать В. Петрова в тодішньому науковому, літературному та філософському просторі, підпорядкованому пануючій соціалістичній ідеології. Водночас ставить науковий доробок В. Петрова в один ряд із роботами визнаних світових філософів.

У своїй творчості Віктор Петров значну увагу зосереджує на проблематиці свідомості сучасної людини, тій свідомості, яка тільки почала викристалізовуватися після двох воєн, на зламі епох, з пануванням екзистенціальних тенденцій в суспільстві й філософському середовищі. Демонструючи у своїх історіософії, яким чином засилля раціоналізму доби модерну знівельовало людське сприйняття світу через віру, Домонтович діагностує сучасну йому добу як позначену кризою свідомості людини.

Осмислюючи специфіку людського світу сучасності, що включає такі фактори впливу як культурне надбання, соціальні явища та пануючі умонастрої в суспільстві, В. Петров характеризує її через поняття «криза», «занепад», «знедійснення». Ці ключові слова наукових філософських, культурологічних досліджень та літературних творів Віктора Петрова, що, як показано у роботі, відображають складність особистісних пошуків самого автора. В. Петров концептуально обумовлює кризу сучасної доби ситуацією історичного зламу, позначеного вичерпанням потенціалу системи світобачення (ідеології) попередньої епохи і водночас формуванням нової епохи, нової системи світорозуміння і самоусвідомлення.

Надаючи філософське осмислення людського світосприйняття і життєрозуміння в сучасну епоху, В. Петров виокремлює такі характерні особливості, як втрата самосталості особистості, занепад самототожності її свідомості, розпадання цілісної людської біографії та ряд непов'язаних між собою явищ і образів. Належність людини до різних епох виражається у поєднанні проголошеною модерном раціоналізацією світосприйняття із повною алогічністю та ірраціоналізмом людської поведінки. Сучасна свідомість постає перед фактом нівелювання абсолютних цінностей, релятивізацією моральнісних і релігійних норм та істин. Розрив між технікою і етикою, страх перед руйнівними силами техніки визначають свідомість сучасної людини. Десакралізація життя, позбавлення сучасною людиною відчуття універсалізму, всеєдності світобудови, призводить до занепаду сутнісного зв'язку людини із світом речей, втрати людиною сенсу власного існування.

Не дивлячись на те, що епоха екзистенціалізму нібито заперечує ідею людини, дослідник формує власний позитивно налаштований прогноз на майбутнє людської цивілізаційної історії. У його літературній

творчості часто зображені герої, які, опинившись заручниками обставин, страждають на роздвоєння душевних почуттів або ж подекуди їхню абсолютну відсутність. Та разом з тим, зображуючи події таким чином, автор провокує (по-філософськи) переосмислити буденність і знайти точку опори всередині, яку забрали сумнозвісні події ХХ ст. У творчості В. Петрова спостерігаємо оригінальне переосмислення філософських ідей екзистенціалізму. Важливість його філософської спадщини полягає ще й в тому, що завдяки своїй різноманітності, вона охоплює великий спектр проблем, а це відповідно дає змогу продемонструвати людині різнопланові варіанти виходу з особистісної кризи. Аби не втрапити в пастку втрати сенсу життя, В. Петров рекомендує звернутися до релігії, як інституту віри в духовні сили людини.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Агеєва, В. (2006). *Поетика парадокса. Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича*. Факт.
- Адорно, Т. (2001). *Естетическая теория*. Республика.
- Артюх, В. (2010). *Тяглість історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття*. СумДУ.
- Андреев, В. (2012). *Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого*. Герда.
- Андреев, В. (2012). В. Петров: кар'єра українського радянського академічного вченого та відносини з владою (1920-ті – 1941 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, 681–712.
- Бер, В. (1946). Наш час як він є. *Рідне слово*, 8, 28–40.
- Бер, В. (1947). Сучасний образ світу. Криза класичної фізики. *Арка*, 1, 2–19.
- Брюховецький, В. (2013а). *Віктор Петров: верхи долі - верхи і долі*. Темпора.
- Брюховецький, В. (2013b). *Фокус долі*. Темпора.
- Брюховецький, В. (2019). Засновок концепції «безґрунтовності» Віктора Петрова. *Слово і час*, 7, 3–16.
- Гайдеггер, М. (2009). *Буття в околі речей*. Фоліо.
- Гірняк, М. (2004). Дзеркало в тексті та текст як дзеркало (на матеріалі інтелектуальної прози В. Домонтовича). *Вісник Львівського університету*, 33, 137–145.
- Гірняк, М. (2007). Існування на межі, або екзистенціалістські умонастрої у прозі В. Петрова Домонтовича. *Слово і час*, 8, 30–40.
- Григоренко (Демчик), Т. (2014). Проблема культурної ідентичності у творчості В. Домонтовича. У *Tertium non datur. Проблема культурної ідентичності в літературно-філософському дискурсі ХІХ–ХХІ ст.: колективна монографія* (сс. 258–297). НАУКМА.

Демчик, Т. (2011). В. Петров – міфотворець, або замасковане обличчя автентичності. *Наукові записки НаУКМА*, 124, 38–48.

Домонтович, В. (1988). *Без ґрунту*. Березіль.

Домонтович, В. (2006). *Болотяна Лукроза*. Факт.

Достоевкий, Ф. (2019). *Братья Карамазовы*. Фоліо.

Мішеніна, Н. (2002). Історіософський мотив зміни епох як модель внутрішнього інтертексту (проза Віктора-Петрова-Домонтовича). *Слово і час*, 11, 26–32.

Непокупний, А. (2008). Віктор Платонович Петров та його псевдонім В. Домонтович. *Українська біографістика*, 4, 428–431.

Ортега-і-Гассет, Х. (1965). *Бунт мас*. Видання Організації Чотирьох Свобід України (ООЧСУ).

Павличко, С. (1999). *Роман як інтелектуальна провокація*. Критика.

Петров, В. (2013). Екзистенціалізм і ми. У В. Петров. *Розвідки: в 3 т. Т. 2.* (с. 871–883). Темпора.

Петров, В. (1926). Етика Гр. Сковороди. *Записки історико-філологічного Відділу УАН*, 5, 239–243.

Петров, В. (1946). Історіософічні етюди. *МУР*, 2, 7–19.

Петров, В. (1992). *Походження українського народу*. МП «Фенікс».

Петров, В. (2013b). *Розвідки: в 3 т.* Темпора.

Петров, В. (2012). *Самотній мандрівник простує по самотній дорозі*. Спадщина-Інтеграл.

Петров, В. (1947). Християнство і сучасність. *Орлик: місячник культури і суспільного життя*, 2, 15–18.

Руденко, В. (2005). Філософія культури В. Петрова. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 73–76, 66–71.

Руденко, С. (2005). В. П. Петров як історик філософії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 73, 39–45.

Руденко, С. (2008). *Філософські погляди В. П. Петрова*. Парапан.

Франкл, В. (1990). *Человек в поисках смысла*. Прогресс.

Шевельов, Ю. (2008). *Вибрані праці: у двох книгах*. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія»,.